

K

Του ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΛΟΥΓΗ

διευθυντή ερευνών στο Εθνικό Ιδρυμα
Ερευνών

αι εις τας κδ' του μαιον μπνός, πημέρα γ', ώρα α' της πημέρας, εορτή της αγίας Θεοδοσίας, επήρε την Πόλιν από την χαλάστραν του αγίου Ρωμανού. Και εσκοιώθη ο ἀγιος ημῶν αὐθέντης και ισαπόστολος μάρτυς κυρ Κωνσταντίνος Βασιλεὺς ο Παλαιολόγος. Είχεν δε την βασιλείαν χρόνους δ', μήνας γ', πημέρας κδ'. Η δε ζωή αυτού χρόνους μδ', μήνας γ', πημέρας κα'.

Για το λεγόμενο «Βραχύ Χρονικόν αρ. 34» (Schreiner I, 262-281) που θεωρείται σύνολο αποσπασμάτων από τον Γεώργιο Σφραντζή, ο δάνατος του «κυρ Κωνσταντίνου», του πρώτην δεσπότη του Μορέως και τώρα βασιλέως, στο ρήγμα (=χαλάστρα) της πύλης του αγίου Ρωμανού στις 29 Μαΐου του 1453 αποτελεί μια υπέρτατη πρωική πράξη: εσκοιώθη εις την Πόλιν μέσα της χαλάστρας με τους ἄρχοντας, τους μεγάλους και ενδόξους. Το οποίον αν ἔθελεν να φύγη, ως καθώς τον ἐλεγον οι ἄρχοντες, ἔθελεν εγγυιώσει. Αμή απός του επροαιρέθη τον δάνατον. Και εβάσταξε και τους ἄρχοντας και απέδανον εις το σπαθί τους όλοι εις την χαλάστραν του αγίου Ρωμανού ως ἀνδρες και μάρτυρες Χριστιανοί εις την πατρίδα τους, την πόλιν των πόλεων (Schreiner I, 272).

Ήταν οπωδήποτε ένας μάλλον «χαμηλών τόνων», αλλά γεμάτος αυταπάρνηση άνδρας, που ο δάνατός του δυμίζει αρχαίο Σπαριτάτι. «Αυτός δ' εν μέσω των εχδρών εισέρχεται ξιφήρης/μετά πλνων στρατιωτών, λοιπών τε των ενδόξων/ως πριν οι τριακόσιοι οι μετά Λεωνίδου/θανόντες εν τω Περσικώ πολέμῳ και τη μάχη», λέει το «Χρονι-

Ο ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΑΟΝΙΚΟΣ ΧΑΛΚΟΣ

1. Ο Μωάμεθ Β'
εισέρχεται στην
Κωνσταντινούπολη.
Πίνακας του
Benjamin Constant

1

ΟΚΟΝΔΥΛΗΣ

2. Ο Ιωάνης Η'
Παλαιολόγος
έφιππος, σε
μετάλλιο του
V. Pisano

2

κόν του
Ιέρακος»,
στίχοι 679-
683 (Σάδας, Με-
σαιων. Βιβλ. I,
267). Οπως και ο Γεώρ-
γιος Σφραντζής και το *Brahv
Χρονικό* 34, έτοι και το έμμετρο *Xro-*

νικό του Ιέρακος τονίζει την ικανότητά του να εμπνεύσει τους «ένδοξους», δηλαδή τους ευγενείς, και να τους οδηγήσει στο δάνατο, πιστεύοντας, όπως ο Σπαρτιάτης **Λεωνίδας**, ότι δεν αξίζει να επιζήσει κανείς της υποδύσλωσης της πατρίδας του. Οι αναλογίες ανάμεσα στους δυο άντρες που κυριάρχησαν σε διαφορετικές εποχές στην περιοχή της Σπάρτης είναι προφανείς.

Σε μια «μονωδία» που έγραψε ένας Ελληνας λόγιος της Διασποράς που ακολούθησε την Αλωση, ο Ανδρόνικος Κάλλιστος (15ος αιώνας), ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος απεικονίζεται ως πιο διορατικός από τον **Θεμιστοκλή**, πιο ετοιμόλογος από τον **Νέστορα**, πιο σοφός από τον **Κύρο**, πιο δίκαιος από τον **Ραδάμανθυ** και πιο γενναιός από τον

Απ' ό,τι μπορεί να συμπεράνει κανείς,
οιλόκηπηρη η ζωή του αποτελείται από μια
αδιάκοπη αίσισίδα πολεμικών προσπαθειών

Ηρα-
κλή
(Pertusi,
Caduta, II, 353-
363). Παραμένει
προβληματικό το αν
πρόκειται εδώ για μια post
mortem μυθοποίηση, που οπωσδή-
ποτε υπερβαίνει τα όρια της απλής δικαίωσης του
τεθνεώτος, ή για μια προσπάθεια ανύψωσης του
κύριου δύματος στο πραγματικά τεράστιο μέγεθος
της απώλειας, που υπήρξε η Αλωση της Κωνστα-
ντινούπολης, για το χριστιανικό μεσαιωνικό κό-
σμο. Ο **Ντόναλντ Μ. Νίκολ** (Donald M. Nicol),
που έγραψε την τελευταία μονογραφία για το με-
τριόφρονα αυτόν πολεμιστή, θεώρησε σωστό να α-
νατρέξει ώς την αθανασία του θρύλου στα νεότερα
χρόνια, στον **Κωστή Παλαμά** και στις οπωσδήποτε
ανεδαφικές αναλογίες –που όμως επιχειρήθηκαν
πραγματικά– ανάμεσα στα θρυλούμενα περί επι-
στροφής του «αδάνατου αυτοκράτορα» και στα σχε-
τικά με τους βασιλείς του νεοελληνικού κράτους.

Ο ιστορικός του δέκατου πέμπτου αιώνα **Λαόνι-
κος Χαλκοκονδύλης** δείχνει να αναγνωρίζει έμ-
μεσα ότι ο τελευταίος αυτοκράτορας ήταν ένας άν-
θρωπος «χαμηλών τόνων». Για το λόγιο ιστορικό
αυτό με τις ευρύτατες για την εποχή του απόψεις, η
αξία του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου αρχίζει να
διαφαίνεται όταν ο αυτοκράτορας **Ιωάννης Η'** (1425-
1448), που αποκαλείται στο κείμενο *o του Βυζαντί-*

ον Βασιλεύς, πηγαίνει στην Πελοπόννησο παιρνοντας μαζί τον αδελφό του Κωνσταντίνο ως διαδεξόμενον την αρχήν (σ. 239 CSHB). Παρ' όλη τη μεγάλη τους διαφορά σε ό,τι αφορά το χαρακτήρα, το σκοπό και το ύφος της συγγραφής, η ιστορία του Χαλκοκονδύλη και τα λεγόμενα *Βραχέα Χρονικά* έχουν κοινό τους χαρακτηριστικό το ότι δεν γράφτηκαν για να ασχοληθούν ειδικά με τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, όπως π.χ. το *Χρονικό του Γεωργίου Σφραντζή*, αλλά τοποθετούν τη δράση του μέσα στη γενικότερη πολιτική συγκυρία της εποχής. Ο γάμος του π.χ. με τη *Μαγδαληνή Τόκο* (Tocco) το 1427 που του απέδωσε την Κλαρέντζα (Χαλκοκονδύλης, 240, Schreiner II, 435, 438, 442) ακολουθείται από την πολιορκία της ακρόπολης των Πατρών που έληξε με επιτυχία ένα χρόνο μετά (Χαλκοκονδύλης, 241, Schreiner II, 448). Από ό,τι μπορεί να συμπεράνει κανείς, ολόκληρη η ζωή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου αποτελείται από μια περίπου αδιάκοπη αλυσίδα πολεμικών προσπαθειών που αποσκοπούν είτε σε μια προέλασή του στον κορμό της Ελλάδας, από Ν προς Β, είτε σε καθαρά αμυντικές ενέργειες απέναντι στις διεισδύσεις των Τούρκων στην Πελοπόννησο (τειχισμός Ισθμού: Χαλκοκονδύλης, 318). Γεννημένος το 1405, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος (ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης χρονιφοροί γι' αυτόν μάλλον αδιάφορα το επικλην Δράγασις, χωρίς να μπει στον κόπο να εξηγήσει ότι πρόκειται για το γένος της μπτέρας του Ελένης) διαδέτει στρατιωτικά προσόντα που δεν προκύπτουν μόνο από την παράδοση του φρουρίου των Πατρών: όταν, το 1442, πολιορκείται στη Λήμνο από τον τουρκικό στόλο (Schreiner II, 443), αναγκάζει τους εχθρούς να φύγουν ταπεινωμένοι έπειτα από 27 μέρες πολιορκίας (Χαλκοκονδύλης, 306). Το 1445 προελαύνει από την Πελοπόννησο ως την Πίνδο και, όπως λέει ο Χαλκοκονδύλης (σ. 318-319, Schreiner II, 464), την εκτός Πελοποννήσου κύρων αφίστη από βασιλέως. Βασιλεύς, εδώ είναι ο σουλτάνος Μουράτ Β (1421-1451), ενώ ο Κωνσταντίνος αποκαλείται στη συνέχεια από τον Χαλκοκονδύλη (σ. 341) o

3. Βυζαντινό μικρόγραφο με τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγο, τη σύζυγό του Ελένη Δραγάση και τα τέκνα τους.

4. Με βάση τον Μυστρά ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος επεξέτεινε το βασίλειό του σε όλη την Πελοπόννησο

3

της Πελοποννήσου πγεμών, και αυτό μοιάζει να σημαίνει ότι δεν εξουσιάζει πα μόνο το Δεσποτάτο του Μορέως, αλλά ολόκληρη την Πελοπόννησο, καταλύνοντας έτσι οριστικά το φραγκικό πριγκιπάτο της Αχαΐας. Οσον καιρό συνυπήρχαν στην Πελοπόννησο το Βυζαντινό Δεσποτάτο του Μορέως και το φραγκικό πριγκιπάτο της Αχαΐας, ο Χαλκοκονδύλης ►

4

5. Σφραγίδα του Δημητρίου Παλαιολόγου με την επιγραφή «Δημήτριος εν Χριστώ τω Θεώ πιστός Δεσπότης Παλαιολόγος ο Πορφυρογέννητος» (Αρχειοφυλάκιο της Μόντενα).

6. Ο Δημήτριος Παλαιολόγος με ενδυμασία μοναχού σε μικρόγραφο του 15ου αιώνα (Δημόσια Βιβλιοθήκη της Αγίας Πετρούπολης)

5

ντίνος πρέπει να συνδίσει στην ιδέα, ότι οποιαδήποτε διαρκής αναμέτρηση με τους Τούρκους οδηγεί στην ήττα. Με αυτές τις προϋποθέσεις, τελευτήσαντος του Ελλήνων βασιλέως Ιωάννου, επί Κωνσταντίνον τον αδελφόν αυτού εχώρησεν η βασιλεία (Χαλκοκονδύλης, σ. 373), ενώ οι δύο αδελφοί του Θωμάς και Δημήτριος διείλοντο αφίσι την Πελοπόννησον (1448) και τα πράγματα μπαίνουν στην τελική ευθεία. Σε ό,τι αφορά την τελευταία πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1453, ο αυτοκράτορας δεν αναφέρεται από τον Χαλκοκονδύλην παρά μόνο δυο φορές και ανώνυμα (σ. 389, 399): η πρώτη σχετίζεται με την άφιξη των τεσσάρων πλοίων από τη Γένοβα που ανακούφισαν προσωρινά τους πολιορκημένους (το ένα από αυτά ανήκε στον βασιλέα των Ελλήνων), η δεύτερη είναι και μισραϊα: «ένας από τους γενίτσαρους (των νευλύδων τις) ἐφερε στο σουλτάνο το κεφάλι του βασιλέως Ελλήνων και πήρε γι' αυτό δώρα και προαγωγή. Με ποιο τρόπο όμως πέδανε, κανείς από τους γενίτσαρους δεν μπορούσε να πει. Επειδή έπεσε μαζί με πολλούς δικούς του κάπου μέσα στην πόλη, όπως ο πρώτος τυχών, έχοντας βασιλεύει τρία χρόνια και τρεις μήνες».

Εχει ήδη παρατηρηθεί [X. Χούνγκερ (H. Hunger)] ότι ο Χαλκοκονδύλης αποκαλεί το Βυζαντινό αυτοκράτορα το δέκατο πέμπτον αιώνα είτε ο του Βυζαντίου βασιλεὺς είτε ο των Ελλήνων βασιλεὺς. Ήδη από την αρχή της ιστορικής του συγγραφής, ο λόγιος και πολυμαθής Χαλκοκονδύλης, δικαιολογώντας το γιατί διάλεξε να συγγράψει στην ελληνική γλώσσα που έχει διασπαρεί σε πάρα πολλά μέρη ανά την Οικουμένη και να αποκτήσει μέγια κλέος, συμπληρώνει τολμηρά: και το κλέος της αυτό θα είναι ακόμη μεγαλύτερο στο μέλλον, όταν ένας Ελληνας αυτοκράτορας θα βασιλεύσει και πάλι σε μια όχι ασήμαντη επικράτεια, όπως και οι απόγονοι του αυτοκράτορες (και κλέος μεν αυτή μέγια το παραντίκα, μείζον δε και αὐθίς, οπότε δη ανά βασιλείαν τε ου φαύλην Ελλην τε αυτός βασιλεὺς και εξ αυτού εσόμενοι βασιλεῖς... πολιεύοντο) (σ. 4). Παρ' όλη τη δυσκολία του ύφους του και τη σχετικά μικρή δέση μέσα στο μεγάλο ιστορικό του έργο που δίνει στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο (εφ' όσον ο Κωνσταντίνος είχε βασιλεύσει λίγο χρόνο και σε μια μάλλον ασήμαντη επικράτεια, όπως ήταν η αυτοκρατορία πριν από την Αλωση), ο Χαλκοκονδύλης δείχνει να πιστεύει –ή τουλάχιστον να ελπίζει– σε μια σχετικά σύντομη παπινόρδωση της ελληνικής κρατικής ισχύος

αποκαλούσε το δεσπότη του Μορέως πυγεμόνα της Σπάρτης (π.χ. σ. 37). Όταν τον επόμενο χρόνο, 1446, ο σουλτάνος Μουράτ γκρεμίζει τη λεβόλοις μακροίς (Χαλκοκονδύλης, σ. 343) το πρόσφατα ενισχυμένο τείχος του Ισθμού (Εξαμίλιον) και μια μεγάλη τουρκική στρατιά λεπλατεί τη ΒΔ Πελοπόννησο, ακόμη και εκεί ο Κωνσταντίνος έχει αμυνθεί γενναία. Οι Ελληνες όμως που τρέπονται σε φυγή ώς την άκραν Λακωνικήν (Χαλκοκονδύλης, 347) θα περιοριστούν στο εξής στην κατοχή της Πελοποννήσου, ενώ οι πρόσκαιρες κατακτήσεις του Κωνσταντίνου στην Κεντρική Ελλάδα περιέρχονται και πάλι στο σουλτάνο και ο Κωνστα-

Ο Χαλκοκονδύλης δείχνει να πιστεύει –ή τουλάχιστον να ελπίζει– σε μια σχετικά σύντομη παπινόρδωση της ελληνικής κρατικής ισχύος

Σπρότερη γένετη ήταν ότι οι αρχαίοι Έλληνες έδειχναν μεγάλη επιφύλαξη στην πολιτική τους για την ασφάλεια της πόλης και την ασφάλεια των πολιτών. Το θέμα της ασφάλειας ήταν στην αρχαιότητα ένα από τα πιο σημαντικά θέματα για την επιβίωση της πόλης. Η ασφάλεια ήταν η βάση για την ανάπτυξη της πόλης και την ανάπτυξη της κοινωνίας. Η ασφάλεια ήταν η βάση για την ανάπτυξη της πόλης και την ανάπτυξη της κοινωνίας. Η ασφάλεια ήταν η βάση για την ανάπτυξη της πόλης και την ανάπτυξη της κοινωνίας.

7. Μεμβράνη με τον ορισμό του δεσπότη Δημητρίου Παλαιολόγου του έτους 1452 (Μονή Βατοπεδίου, Αγιον Ορος)

Δημήτριος Παλαιολόγος
Επίσκοπος Βατοπεδίου
1452 (Μονή Βατοπεδίου, Αγιον Ορος)

7

κό στην περίπτωση είναι ότι ο Χαλκοκονδύλης δεν διοτάζει να εκφραστεί έτσι σε μιαν εποχή που η μικρή πα Βυζαντινή Αυτοκρατορία, που έχει απομείνει ως βασιλεία των Ελλήνων, εγκαταλείπει το ιστορικό προσκήνιο μπροστά σε μία Οθωμανική Αυτοκρατορία που δείχνει πανιδύναμην. Για έναν τόσο πολυμαθή ιστορικό που γνωρίζει όχι μόνο την τουρκική ισχύ αλλά και την τότε ανοδική πορεία των κρατών της Δυτικής Ευρώπης, θα ήταν οπωδόπιο πότε να μεταμορφώνει σε προφητείες τους οποιους διδόπιοτε ευσεβείς τους πόδους, θεμιτούς ή όχι. Το γεγονός όμως ότι επαληθεύθηκε σε αρκετά μεγάλο βαθμό τέσσερις αιώνες αργότερα, μπορεί να οδηγήσει σε πολύ ενδιαφέρουσες διαποστώσεις σχετικά με τις νοοτρικές δυνατότητες ενός ελληνόφωνου ιστορικού που έζησε την εποχή της Αναγέννησης. Η επροοί της ελληνικής γλώσσας κάθε άλλο παρά μειώθηκε από το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ήταν ο τελευταίος αυτοκράτορας των Ελλήνων, εφ' όσον τα ελληνικά

συνέχισαν να αποτελούν την επίσημη γλώσσα και της οδωμανικής διοικησης, πέρα από την τεράστιας εμβέλειας ακτινοβολία τους στη Δυτική Ευρώπη που ακολούθησε την Αλωση. Ωστόσο, το ένα στην ακτινοβολία της γλώσσας αυτών των μεγάλων αριστουργημάτων δα μπορούσε να αποδοθεί αποκλειστικά και η αναγέννηση του ελληνικού έθνους πολύ αργότερα, όπως δείχνει να θεωρεί ο Λαονίκος Χαλκοκονδύλης, οπωδόπιοτε δεν είναι σωστό, χωρίς αυτό να μειώνει σε τίποτα την πρόβλεψη του πραγματικά σπουδαίου αυτού ιστορικού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München, τόμο Α', 1978.
Ν. Νικολούδης, Ένα πορτραίτο του ιστορικού Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, περ. «Ιστώρ», 5, Απρίλιος 1993, 63-73.
Λαονίκος Χαλκοκονδύλης, Βυζαντίου ἀλώσις, πρόλογος, εισαγωγικά μελετήματα, επιμέλεια N. Νικολούδης (*Μελέτες για τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή ελληνική ιστορία* 7), Αθήνα 1997.